

1.8 ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

Сучасні системи інституційного впливу на інноваційні стратегії менеджменту в контексті глобальної конкуренції відрізняються динамічним розвитком і мінливістю, диверсифікацією характерних для певних регулятивних моделей форм, адже розвиток світового господарства і міжнародних економічних відносин на сучасному етапі пов'язаний з активними процесами інформатизації, поширенням нових принципів взаємного впливу різних ринків, взаємодії держав і приватних агентів відкритих економік і процесів інтернаціоналізації. За таких умов національна економіка не тільки не може розвиватися ізольовано, оскільки сучасний інноваційний процес вимагає значних інвестиційних і кредитних ресурсів (для чого треба участь у діяльності відповідних міжнародних ринків), але і її ізоляція від глобальних економічних процесів призводить до інноваційного відставання і закріплення за країною несприятливого місця в системі міжнародного поділу праці. Сучасній економіці України притаманний інверсійний тип ринкової трансформації, особливостями якого є зворотна послідовність перетворень і порушення нормального розвитку подій. Непродуманий демонтаж державного сектора і заміна його нерозвиненим приватним значно ускладнюють процес становлення інноваційної економіки.

Інституціоналізація інноваційної сфери характеризує трансформацію намірів господарських суб'єктів створити сприятливе середовище для інноваційного розвитку у вигляді норм права за допомогою економіко-правової регулюючої діяльності суб'єктів влади. Важливими завданнями даного процесу є забезпечення свободи підприємництва, функціонування ринку, контроль за інститутами суспільства, розвиток правової системи.

Незважаючи на досить широке висвітлення особливостей створення ефективного інституціонального середовища розвитку інноваційної сфери, окремі аспекти цієї проблеми не знайшли вичерпного відображення в наукових працях. Це стосується поглиблення теоретичних основ інституційного аспекту інфраструктури інноваційного процесу, виявлення сучасних тенденцій формування інститутів регулятивної функції держави, поглиблення уявлення про домінуючу роль людського капіталу у створенні економіки, заснованої на знаннях і інноваціях і визначення впливу інституційних чинників на економічне зростання.

Дослідження концептуальних підходів до визначення інноваційних процесів дає можливість стверджувати, що серед узагальнюючих критеріїв класифікації інноваційні теорії найбільш докладно характеризують такі ознаки як об'єкт дослідження, порядок хронології, причина появи інновацій та їх роль у стимулюванні економічного прогресу. Відповідно до цього розрізняються шість основних течій теорії інновацій: випадкові теорії,

класичні теорії, теорії економічного зростання, теорії економічних циклів, еволюційні теорії, соціально-психологічну модель¹.

Незважаючи на те, що проблемам інновацій присвячено чимало праць, вивчення питань формування сучасної концепції розвитку інноваційних процесів має досить суперечливий і несистемний характер. В умовах посилення ролі інститутів в житті організованого суспільства теорія інновацій у вирішальній мірі утворюється під впливом інституціоналізму, спрямованого на подолання існуючих протиріч економічної науки.

Між інституційною системою і інноваційним розвитком існує тісний взаємозв'язок, тому з метою підвищення ефективності інноваційної діяльності доцільно здійснювати перетворення саме на рівні інституціональної системи, тобто змінюючи її організаційно-функціональні засади. Значна частина елементів інституційної системи носить досить динамічний характер і служить засобом впливу на реальний стан інноваційного процесу (наприклад, закони, нормативні акти, угоди та ін.). Ці показники можна визначити як інститути, тобто систему відносин, що охоплюють взаємодію формальних і неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, звичок, рутини, традицій, звичаїв, які визначають домінуючий спосіб мислення для соціальної групи або всього народу в економічній, соціальній, політичній чи будь-якій іншій сфері, а також у вигляді сукупності законів, що контролюють певні соціальні відносини шляхом формування механізму вирішення конфліктів між господарськими суб'єктами і забезпечення впливу, що вимагає закон виконуючи функцію регулятора суспільних явищ.

Проте інша частина елементів інституційної системи об'єктивна і формує весь спектр надбудови економічних відносин (наприклад, ринок, конкуренція, власність та ін.), тобто слабо піддається впливу. Поняття «інститут» є набагато ширшим, ніж інституція, і характеризує суб'єкта – носія економічних відносин, установи або тривалі суспільні економічні явища, які базуються на формальних і неформальних інститутах. За своїм змістом вони є основою і одночасно стимулом інноваційного розвитку.

З розвитком людської цивілізації трансакційні витрати займають все більшу частку у загальних витратах, які несе економічна система в цілому. Складність математичної формалізації науково-технічного прогресу призвела до появи явища технологічної багатоукладності в економіці, що характеризується єдиним технічним рівнем складових виробництв, пов'язаних вертикальними і горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів.

¹ Завгородня О. О. *Інноваційна динаміка національної економіки: монографія* / О.О. Завгородня. – Дніпропетровськ: Пороги, 2014. – 408 с.

Розвиток науки і знань сприяв появі інтелектуальних новацій і перетворення людей у носіїв нових здібностей і потреб, для яких наука є потужним «генератором» людського потенціалу.

Таким чином, інфраструктура інноваційного процесу – це складна система інститутів та інституцій економічного, нормативно-правового, організаційно-структурного характеру, які забезпечують умови ефективного здійснення кожної стадії інноваційного процесу шляхом глибокої взаємодії взаємозв'язків, які утворюють середовище продукування інновацій¹. Відповідно з цілями інфраструктура інноваційного процесу охоплює комплекс пов'язаних систем: виробничо-технологічну, фінансову систему і спеціалізованих організацій підтримки та обслуговування інноваційних підприємств.

На основі аналізу особливостей існуючих інноваційних структур традиційно виділяють три інноваційні моделі економіки: американську, японську і змішану. Формування кожної з моделей обумовлено національними і геополітичними особливостями розвитку держави². Інституційна структура виробничо-технологічної системи в Україні формувалася за часів командно-адміністративної системи. Об'єктивно слід визнати, що в Україні інфраструктура інноваційного процесу ще недостатньо розвинена, позбавлена системності та взаємоузгодженості, внаслідок чого не здатна сприяти розвитку всіх ланок інноваційного процесу.

Таким чином, інноваційний розвиток країни великою мірою залежить від особливостей здійснення інноваційних процесів у суспільстві і потребує проведення ефективних інституційних змін у відповідності з сучасним розвитком економіки.

В умовах глобалізації як найбільш повної, географічно граничної просторової характеристики інтернаціоналізації господарського життя одночасно виявляються диверсифіковані процеси і чинники, що мають різну природу і по-різному позначаються на характері цілеспрямованого впливу з боку державних інститутів, міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій (ТНК), а також інших суб'єктах господарської життєвої діяльності.

Такі нові реалії породили в економічній і громадській думці нові і суперечливі теорії і погляди.

Регулятивна діяльність держави і його інститутів не є втручанням заради втручання або сферою реалізації довільно визначених критеріїв розвитку (дискреційних орієнтирів).

Реальною підставою для втручання є належним чином визначений комплекс національних інтересів, які кодифікуються в законодавчих актах, а

¹ Рябцева Н. В. *Контури механізму узгодженості інноваційних інтересів* / Н. В. Рябцева, О. О. Алсуф'єва // *Науковий вісник Чернівецького національного університету* : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2013. – Вип. 650–652. Економіка. – С. 3–8.

² Пархоменко О. В. *Інноваційна економіка як результат взаємодії економічної і соціальної систем* / О. В. Пархоменко // *Науково-технічна інформація*. – 2009. – № 3. – С. 3–6.

також у програмно-цільових документах, які розробляються і приймаються в легітимному порядку.

Однією з ключових функцій державних інститутів є стимулювання процесів інформатизації соціально-економічного життя, примноження соціального капіталу, який сьогодні є умовою і фактором ринкової капіталізації.

В умовах інформаційної економіки споживач є не єдиним мірилом успішності підприємницької діяльності. Сучасна конкуренція перетворюється в боротьбу за частку інформаційного сегмента виробничої діяльності на національному рівні і в міжнародному масштабі.

Адже навіть успішний та стабільний збут в перспективі може приводити до закріплення за певним суб'єктом міжнародних економічних відносин статусу технологічного додатку, відрізняється низьким ступенем переробки сировини і, відповідно, створеної доданої вартості. Принципи економічного стимулювання НТП полягають в узгодженні економічних і соціальних інтересів організацій і підприємств, що розробляють і освоюють нову високоефективну техніку, причому органічна складова частина такого економічного стимулювання – це встановлення відповідності між комерційним доходом підприємств і науково-технічних організацій, установ, а також їх реальним вкладом у досягнення ефекту НТП, рішення науково-технічних проблем.

Інституціоналізація інноваційної сфери є процесом виникнення і підготовки інститутів інноваційної діяльності, визначення і закріплення соціально-економічних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у дієву систему шляхом прийняття конкретних правових актів. У результаті здійснення інституціоналізації повинна бути створена чітка статусно-рольова структура, схвалена більшістю учасників інноваційного процесу.

Інституціоналізацію інноваційної сфери як соціально-економічного процесу доцільно розглядати переважно в трьох різних аспектах:

- 1) створення стабільних зразків соціально-економічної взаємодії в процесі здійснення інновацій;
- 2) вивчення інноваційного процесу з позиції правового та організаційного закріплення форм поведінки, взаємодій і соціальних відносин даного суспільства;
- 3) формування складових соціально-економічних інститутів (закріплення певних правил поведінки людей, регулюють прийняття рішень при здійсненні інноваційного процесу).

В даний час можна виділити наступні проблеми інноваційного розвитку: порушення умов здійснення здорової конкуренції та посилення глобалізаційних процесів в Україні призвели до виникнення деформації інтересів економічних суб'єктів, недосконалість, розбалансованість і незавершеність інституційної системи зумовили виникнення процесів

тінізації у всіх галузях економіки та зростання впливу кланово-олігархічних утворень.

На основі оцінки наслідків впливу на інноваційний розвиток неефективних інститутів можна стверджувати, що інструментом подолання істотних протиріч у суспільстві є інституційні зміни, основні напрями яких позначені у рамках завершення приватизації в реальному секторі економіки, створення ринку цінних паперів, введення приватної власності на землю, здійснення демонополізації промисловості, забезпечення вільної конкуренції, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, зростання фундаментальної ролі чинників духовного, культурного, ідеологічного і політичного характеру.

Основною стратегією розвитку держави повинна стати інноваційно-інвестиційна, до головних завдань якої відносяться акумулювання фінансових ресурсів на наукові розробки і реалізації масштабних інновацій, створення структурованого нормативно-правового поля інноваційної сфери, розробка механізму стимулювання інноваційної діяльності, формування інфраструктури та інституційного забезпечення інноваційних процесів.

Базові положення стратегії повинні передбачати здійснення заходів стабілізації економіки, організаційно-економічні перетворення і соціальну спрямованість інституційних змін.

Таким чином, при всіх труднощах трансформаційного періоду державі вдалося зберегти свої основні наукові школи та унікальні технології, здатні забезпечувати розвиток сучасного високотехнологічного виробництва на світовому рівні. Це потенційно конкурентний капітал України, але на сьогодні він не є фундаментом інноваційного розвитку. Низький рівень інституційного забезпечення (слабке державне фінансування, недостатня інформаційна база, відтік кадрів з наукової сфери) не дають можливості подолати негативні тенденції в інноваційній сфері.

Для України особливе значення набуває здатність переходу від інерційного зростання до інноваційного розвитку з допомогою системи інституційних чинників, які грають роль економічних регуляторів та стимуляторів стратегічного розвитку¹.

Характер і інтенсивність інноваційних процесів залежать від двох важливих ознак: інноваційної спроможності (відображає здатність економіки створювати інновації) та інноваційного сприйняття (відображає ступінь можливості їх використання). На їх рівень впливає ряд інституційних інноваційно-формуючих факторів: світовий розвиток знань, науки і техніки, визначає вектор подальших пошукових фундаментальних і прикладних досліджень, а також інститути науково-технічної та інноваційної

¹ Мельник А. Структурна трансформація національної економіки України як чинник модернізації інституційного базису її розвитку / А. Мельник, А. Васіна // Журнал європейської економіки. – 2010. – № 1. – С. 37–59.

інфраструктури, які створюють умови для розширення комунікацій та кооперації.

Факторами найбільшої ефективності інституційного механізму національної інноваційної системи України є рівень інтеграції в глобальну інноваційну систему, конкурентоспроможний підприємницький сектор та сучасна інформаційна інфраструктура. Визначення ролі держави в становленні інноваційної системи дозволило виділити в інституційному механізмі національної інноваційної системи три обов'язкові складові: систему державної підтримки фундаментальних і прикладних досліджень, різноманітні форми і джерела фінансування, непряме стимулювання і підтримку досліджень інноваційного підприємництва.

Можна стверджувати, суб'єкти інноваційного процесу у взаємодії з інститутами інфраструктури, отримуючи підтримку з боку держави у вигляді ефективних заходів регулювання та стимулювання, сприяють здійсненню інноваційного процесу та поширенню результатів науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) на всіх рівнях господарської діяльності.

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє констатувати, що основними принципами формування та реалізації сучасної державної науково-технічної політики є:

- орієнтація наукової, науково-технічної, а також інноваційної діяльності на пріоритетний розвиток інформаційно- й наукоємних ресурсо-, енерго- і працезберігаючих виробництв і технологій з високим рівнем доданої вартості та інформації;

- підтримка фундаментальних і прикладних досліджень на основі програмно-цільових методів і вибору пріоритетних напрямів науково-технічної діяльності (як показує зарубіжний досвід, бажаним є участь науковців, громадських організацій і об'єднань у формуванні та реалізації державної науково-технічної політики);

- підтримка розвитку інноваційної інфраструктури;

- відкритість науково-технічної політики, що не завдає шкоди національній безпеці, обороноздатності і життєво важливим інтересам відповідної держави;

- першочергова державна підтримка наукових досліджень і технологічних розробок, які сприяють вирішенню найважливіших проблем соціально-економічного розвитку, освоєння новітніх технологій і нових видів продукції в різних сферах соціального буття;

- використання сучасних економічних методів регулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, зокрема забезпечення інституційно-правового захисту інтелектуальної власності;

- забезпечення рівноправності всіх суб'єктів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, престижу наукової праці, технічної творчості;

- активна участь органів місцевого (регіонального, муніципального і т. д.) управління і самоврядування в формуванні і реалізації цілей інформаційного суспільства, державної науково-технічної політики;
- безпосередній зв'язок наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності освітою, підготовкою наукових кадрів, перепідготовкою фахівців, підтримкою патентної справи;
- створення умов для пріоритетного внутрішнього інвестування і залучення іноземних інвестицій на розвиток науки і техніки;
- взаємовигідне співробітництво з іншими державами у сфері як торгівлі, так і міжнародного обміну технологіями, науково-технічною інформацією.

Особливістю сучасного етапу розвитку підприємницької діяльності є створення інноваційних досягнень в комерційних фірмах, що беруть участь в процесах міжнародного співпраці, і в регіонах науково-технічних комплексів при цьому поєднуютьчи у єдиний процес дослідження і виробництво.

Це означає забезпечення тісного зв'язку всіх етапів циклу «наука-виробництво» і його поглиблення. Даний процес цілісних збутово-науково-виробничо-збутових систем є об'єктивним і закономірним явищем, який зумовлюється науково-технічним прогресом і потребами як відкритої економіки в цілому, так і ринкової орієнтації підприємств¹.

Диверсифіковані завдання інноваційного розвитку передбачають забезпечення випереджаючих позицій у сфері науково-технічного, інноваційного розвитку, опанування ключових позицій у сфері мегатехнологій². Прикладом сказаного є спроби країн Європи, насамперед Франції, створити власний аналог Інтернету. Аналогічні завдання ставлять перед собою фахівці в Росії і КНР. Японія планує почати НДР над технологіями мереж наступного покоління, які змогли б до 2020 р. замінити Інтернет і сприяти ефективності державного планування. Особливе місце в розробці науково-технічної та інноваційної стратегії, особливо в країнах Євросоюзу, займає нова практика визначення пріоритетів науково-технічного розвитку з допомогою методу «Форсайт» (Foresight), який допомагає визначати перспективні технології і ринки на найближчі 10-20 років, напрями співробітництва «бізнес-держава» щодо створення конкурентоспроможних інновацій та ін.

Оскільки головна роль у підтримці нововведень належить державі, а функціональний пріоритет у спектрі сфер реалізації нововведень, безперечно,

¹ Пархоменко О. В. Діалектична система "інформація – знання" як визначальний фактор реалізації принципу "об'єднання можливостей" в умовах функціонування інноваційної економіки / О. В. Пархоменко, А. О. Пархоменко // *Науково-технічна інформація*. – 2011. – № 4. – С. 8–13.

² Рябцева Н. В. Контури механізму узгодженості інноваційних інтересів / Н. В. Рябцева, О. О. Алсуф'єва // *Науковий вісник Чернівецького національного університету* : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2013. – Вип. 650–652. Економіка. – С. 3–8.

належить науці (адже саме завдяки їй відбуваються відкриття), процес розробки програм підтримки нововведень слід пов'язувати з фінансуванням державою науки та інноваційної діяльності.

Важливим джерелом фінансування НДДКР в Україні традиційно є бюджетні кошти. Вони використовуються в першу чергу для фінансування бюджетних організацій і проведення фундаментальних та прикладних досліджень в академічних і вузівських організаціях, а також для фінансування досліджень та розробок в стратегічних галузях промисловості.

Для реалізації міжнародно-конкурентних стратегій в Україні, побудови інтелектуального суспільства, створення інтелектоємних галузей економіки слід не тільки формально оголосити галузь інформаційних технологій пріоритетною, а на науковій основі розташувати згідно ступеня важливості наукові дослідження і напрями розвитку у сфері інформаційних технологій, створити атмосферу, яка сприяє залученню інвестицій приватного сектора, маючи при цьому на увазі роль приватного сектору в розвитку інформаційних технологій¹.

Раціонально і ефективно організоване суспільство, яке прагне до реального підвищення національної конкурентоспроможності, не може не слідувати універсальним тенденціям розвитку соціально-економічного життя, важливою особливістю якого сьогодні виступає активне застосування програмно-цільових принципів. Інакше кажучи, мова йде про інституційне програмно-цільове регулювання, що означає управління довгостроковою динамікою, причому важливим нюансом є скасування логіки циклічного розвитку і перехід на сценарну модель, культуру стимульованого інноваційного розвитку. При цьому не виключається логіка, згідно якої саме сумарний обсяг підприємницького капіталу і багатства індивідів визначає рівень національного багатства, а також прагнення підприємця до володіння великими обсягами капіталів. У той же час завданням суспільства (держави) традиційно виступає регулювання економічних і соціально-економічних процесів з метою не тільки створити для підприємницького капіталу здатність до самозростання, але і забезпечити економічно виправдані умови його функціонування, що вимушують підприємця діяти на благо всього суспільства.

Тільки вітчизняна наука і техніка, спираючись на державну підтримку, зможуть забезпечити країні зараз і на перспективу динамічний технологічний і економічний розвиток, а також конкурентоспроможність товарів.

Дійсно, як свідчить світовий досвід, формування інноваційної системи неможливо без активної участі держави.

¹ *Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика* / Л.І. Федулова, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал, М. С. Данько, І. С. Кузнецова ; під ред. Л.І. Федулова ; НАН України, Ін-т екон. прогнозування. – К. : Основа, 2005. – 550 с.

Розвиток ринкової економіки та забезпечення ефективної конкуренції вимагають набагато більшої уваги, ніж проведення послідовної державної політики щодо забезпечення економічної свободи.

Необхідним є проведення цілеспрямованої структурної стратегії, довгострокової економічної політики, що спрямовані на пріоритетний розвиток тих ринкових виробничих структур, які забезпечують технологічний прогрес.

Роль держави у становленні інноваційної економіки значно вагоміша, ніж при регулюванні звичайної економічної політики. Це повинно передбачати розробку стратегії переходу до інноваційної моделі розвитку на основі використання методів наукового планування на всіх рівнях управління (це питання системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільових методів управління), підвищення рівня інноваційної культури. Головною метою і функціональною відмінністю підходу до оптимізації державного регулювання комерційного сектору у сфері високих технологій повинна стати більш чітка цільова орієнтація організацій на виконання конкретних функцій у рамках державної системи пріоритетів розвитку наукової, технологічної та інноваційної діяльності.

1.9 ТОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стан господарства України визначає головні проблеми економічного розвитку і зростання та висуває вимоги пошуку джерел і шляхів стабільного збільшення рівня виробництва ВВП на основі оновлення національного господарства, вдосконалення структури виробництва, фінансового сектору, НТП. Екстенсивна складова економічного розвитку виявляється у збільшенні кількості залучених у відтворення ресурсів, у тому числі в збільшенні обсягів фінансового капіталу, а інтенсивна - в інноваціях, пов'язаних із зростанням якості, прогресом технологій, законодавчих, інституційних перетвореннях, у збільшенні ефективності використання кількісно і якісно обмежених ресурсів. В даний момент Україна стоїть на роздоріжжі вибору, саме тому, основні ставки гри необхідно базувати на інтенсивній складові подальшого розвитку країни, а джерелами зростання, що забезпечуватимуть приріст обсягів виробництва повинна стати продуктивність праці, технічні, технологічні інновації, приріст капіталу¹.

Варто відмітити зміну базової моделі економіки не лише України, а й світу, в якій глобальний рівень фінансових процесів стає якщо не визначальним, то доміантним фактором протікання інших процесів. В

¹ Коваленко В.В. Інструменти монетарної політики та рівень достатності банківського капіталу / В.В. Коваленко, Е.Ф. Черкашина // *Економіка Крима*. – 2006. – №18. – С. 52-56.